

Слава народжена у вогні
До дня вшанування пам'яті Героїв Крут

Бібліографічний покажчик

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Бібліотека імені академіка М. О. Лавровського

**Слава народжена у вогні
(до дня вшанування пам'яті Героїв Крут)**

бібліографічний покажчик

УДК 016:94(477.51)
ББК 91.1:63.3(4Укр-4Чер)
С 47

Рекомендовано до друку Бібліотечною радою
бібліотеки імені академіка М. О. Лавровського
(протокол №

Слава народжена у вогні (до дня вшанування пам'яті Героїв Крут) : бібліогр.
показч. / Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя ; Б-ка ім. акад. М. О. Лавровського ;
упоряд.: Кільдіватова О. Д., Рожок Ю. І.; вступ. ст. О. С. Морозова. – Ніжин : Вид-
во НДУ ім. Миколи Гоголя, 2014. – 21 с.

ББК 91.1:63.3(4Укр-4Чер)

Бібліотека імені М. О. Лавровського
НДУ імені Миколи Гоголя

НДУ імені Миколи Гоголя, 2014

Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут»

Від упорядників

До дня вшанування пам'яті героїв Крут працівниками бібліотеки імені М. О. Лавровського Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя було створено бібліографічний покажчик «Слава народжена у вогні».

У посібнику представлено 110 записів книг та статей із періодичних видань 1973-2014 рр., присвячених подіям на станції Крути 1918 року.

При підготовці покажчика були використані каталоги, картотеки, фонд бібліотеки, Інтернет. Усі записи переглянуто de visu. Складається посібник із 4-х частин: книги, статті із книг, статті із періодичних видань, художня література. Література всередині кожного розділу розміщена за алфавітом авторів та назв. В довідково-бібліографічний апарат входить іменний покажчик прізвищ. Бібліографічний опис і скорочення слів здійснено за чинними в Україні стандартами. В кінці покажчика додаються фото.

Покажчик адресовано науковцям, педагогічним працівникам, аспірантам, студентам і всім, кого цікавить тема боротьби під Крутами 1918 року.

БІЙ ПІД КРУТАМИ

Бій під Крутами відбувся 16 (29) січня 1918 року на залізничній станції Крути під селищем Крути та поблизу села Пам'ятне, за 130 кілометрів на північний схід від Києва. Цей бій тривав 5 годин між 4-тисячною більшовицькою армією Михайла Муравйова та загоном зкиївських студентів і бійців вільного козацтва, що загалом нараховував близько чотирьох сотень вояків. У перебігу військових дій бій вирішального значення не мав, та у свідомості багатьох особливого значення набув завдяки героїзму української молоді. Особливо вразило сучасників поховання юнаків, які потрапили після бою в полон до більшовиків і у кількості 27 людей були ними страчені. На похороні у Києві біля Аскольдової могили голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський назвав юнаків, які загинули в нерівній боротьбі, героями, а поет Павло Тичина присвятив героїчному вчинкові вірш «Пам'яті тридцяти». Десятиріччями історія бою або замовчувалася, або обростала міфами і вигадками, як у закордонній, так і у вітчизняній історіографії. 2006 року на місці бою встановлено пам'ятник. З нагоди 80-ї річниці бою Монетний двір випустив в обіг пам'ятну гривню.

В бою під Крутами оборонці української державності отримали переконливу військову перемогу. Наступ ворога було зупинено і здійснено організований відступ, руйнуючи за собою колії і мости. Російсько-більшовицькі нападники втратили боєздатність на чотири дні. Агресор мусив підтягнути нові сили, відремонтувати підірвані й поруйновані мости та залізничні колії, і лише після цього продовжувати свій наступ на Київ, не так залізничним шляхом, як на реквізованих селянських возах, запряжених кіньми, по розмоклій дорозі.

Ця затримка ворога дала змогу українській делегації укласти Брест-Литовський мирний договір, який врятував молоду українську державність.

Розклад сил. Неоголошена війна Радянської Росії проти УНР розпочалася в середині грудня 1917 року, а з проголошенням Четвертим універсалом незалежності України Центральною Радою УНР, 22 січня 1918 року країна опинилася у фактичному стані війни збільшовицькою Росією. «Маніфестом до українського народу» Володимир Ленін дав зрозуміти, що Радянська Росія не змириться з існуванням незалежної України, — так що більшовики передбачали поширення революції і на терени України. 12 грудня 1917 року

Всеукраїнський з'їзд Рад у Харкові проголосив Україну радянською республікою і вже в половині грудня надходила військова й інша допомога більшовицьким силам в Україні. Під командуванням Антонова-Овсієнка 20-тисячний більшовицький загін прямував на схід України, а з північного сходу наступав загін Михайла Муравйова. Попри те, що загін названо Східним фронтом, він становив більше ніж шість тисяч чоловік, переважно московських і петроградських червоногвардійців та матросів Балтійського флоту. Наприкінці грудня 1917 року радянську владу вже було встановлено у Харківській, Катеринославській та Полтавській губерніях. На черзі був Київ. Загальне командування операцією захоплення столиці здійснював Михайло Муравйов; більшовицьке угруповання під його особистим керівництвом нараховувало до 6 тис. чоловік, мало кулемети і артилерію. Наступ на місто більшовицькі війська

вели двома групами: одна залізницею Харків-Полтава-Київ, друга у напрямі Курськ-Бахмач-Київ.

Тим часом із майже 300 тисяч війська, яке було прихильним до Центральної Ради ще влітку 1917 до січня 1918 р. кількість військ вірних УНР зменшилася до близько 15 тисяч людей в усій країні. Історики звертають увагу на здеморалізований стан українських військ, на їхню стомленість війною та , передусім, на відмінну систему революційних агітаторів у складі більшовицьких військ, які схилили на свій бік цілі загони армії УНР. Іншою загрозою для УНР, до речі, була велика кількість більшовицьких прихильників у країні, навіть у Києві. Вирішальним для долі бою під Крутами і реально загрозливим для уряду УНР було і більшовицьке повстання на заводі Арсенал, яке успішно придушено. За таких умов єдиною надією і опорою Центральної Ради залишилась патріотично налаштована студентська молодь Києва, яку і було залучено на захист столиці України.

Найкраще цю ситуацію описав Володимир Винниченко у своїй книзі «Відродження нації»:

«...Це була війна впливом... Наш вплив був менший. Він був уже остільки малий, що ми з великими труднощами могли скласти якісь невеличкі більш-менш дисципліновані частини й висилати їх проти більшовиків. Більшовики, правда, теж не мали великих дисциплінованих частин, але їхня перевага була в тому, що всі наші широкі маси солдатства не ставили їм ніякого опору або навіть переходили на їхній бік, що майже все робітництво кожного міста ставало за ними; що в селах сільська біднота явно була більшовицька; що, словом , величезна більшість самого українського населення була проти нас.

Єдиною активною мілітарною нашою силою була наша інтелігентна молодь і частина національно-свідомого робітництва, яке гаряче стояло за українську державність, розуміючи за нами ту державність так само, як і ми її розуміли»...

Формування загонів. Четвертому Універсалі уряд УНР закликав до боротьби з більшовицькими військами — а вже 5 січня 1918 року на зборах студентів молодших курсів Київського університету св. Володимира і Українського народного університету було ухвалено створення студентського куреня Січових Стрільців. Незабаром з'явилося у київських газетах звернення до українського студентства.

Усупереч радянським теоріям , вступ до куреня був винятково добровільний, єдиною погрозою для небажаючих був бойкот та можливе виключення зі складу студентів. До новоствореного куреня навіть вступили учні старших класів української гімназії імені Кирило-Мефодіївського братства м. Києва. Таким чином удалося скласти дві сотні, на чолі яких поставили студента Українського народного університету — старшину (сотника) Андрія Омельченка.

Для охорони кордонів України з півночі на станції Бахмач із середини грудня 1917 року перебував український гарнізон у складі чотирьох сотень (старших курсів) 1-ї Київської юнацької (юнkersької) школи імені Богдана Хмельницького. 26 січня прийшло повідомлення від командира цього загону Аверкія Гончаренка з-під Бахмача, що негайно потрібно допомоги проти більшовицьких загонів, що нападають. А вже 27 січня прибуло підкріплення: перша сотня новоствореного Студентського куреня. Переважна більшість студентів була без жодної військової підготовки, дві швидко сформовані сотні мали недостатньо боєприпасів та були

погано озброєні: мали лише 16 кулеметів та саморобний бронепоезд у вигляді артилерійської гармати на залізничній платформі. На додаток, уже під час самого бою, приєдналося ще й 80 добровольців з підрозділів місцевого Вільного козацтва.

Хід бою. Не наважуючись зустріти ворога у Бахмачі, де перебувало до 2 тис. по-більшовицькому налаштованих робітників, Аверкій Гончаренко наказав відступити до залізничної станції Крути і зайняти оборону. Туди вони дісталися вже 28 січня 1918 року. Позиції, розташовані за кілька сотень метрів від самої станції, були непогано підготовлені для бою. На правому фланзі вони мали штучну перешкоду — насип залізничної колії, на лівому — студентська сотня у складі вже наявного там загону почала рити окопи і споруджувати земляні укріплення. Командувач загону в Бахмачі Аверкій Гончаренко мав у своєму розпорядженні 4 сотні бійців, переважно студентів та юнкерів. Студентський курінь було поділено на чотири чоти (взводи) по 28 — 30 людей. Три з них зайняли позиції в окопах, четверта, що складалася з наймолодших та тих, хто не вмів стріляти, перебувала у резерві.

Наступного ранку 29 січня 1918 року, близько 9 години ранку розпочався наступ. Загін матросів Ремньова потрапив під обстріл захисників Крутів. З тилу їх підтримував ще й бронепоезд і гармата, які здійснювали виїзди у тил ворога, що наступає, та вели їх обстріл. На залізничній платформі також була гармата сотника Лощенка, якою також стримували наступ більшовиків. Утрачаючи вбитих і поранених, більшовики вперто просувалися вперед. Їхня гарматна батарея, що до часу стріляла не досить вдало, зосередила вогонь на українських позиціях. Бій тривав більше ніж 5 годин, українці відбили кілька атак, під час яких зазнали значних втрат. Приблизно у цей час на допомогу Ремньову почали надходити інші загони Муравйова (зокрема, 1-й Петроградський загін), а з боку Чернігівської колії підійшов ворожий бронепоезд і почав обстріл оборонців із тилу.

Тим часом, за свідченням очевидців у студентів та юнкерів закінчувалися набої і скінчилися снаряди для гармати. Загони більшовиків почали обходити позиції захисників з лівого флангу — настала небезпека оточення і юнкери зі студентами почали відхід у напрямку Києва. Більшості вдалося відступити на потязі, який на них чекав. Коло станції Бобрик знаходився більший загін під керівництвом Симона Петлюри, але, отримавши звістку про повстання на заводі Арсенал, Петлюра рушив на Київ, оскільки, на його думку, найбільша небезпека була саме там.

Юнкери відступали під прикриттям насипу, а у студентів спереду і позаду була відкрита місцевість. Командир студентської сотні сотник Омельченко вирішив спочатку багнетною атакою відбити ворога, а вже потім відступати. Атака виявилася невдалою, адже юнакам протистояли професійні вояки. Сотня зазнала втрат, загинув і сам Омельченко. Допомога резерву не дала більшовикам оточити та знищити студентів. Забравши вбитих і поранених, українське військо відходило до ешелону. Більшовики, або не хотіли, або, швидше за все, не могли наздогнати основні сили і продовжувати наступ на Київ того ж дня — залізницю заздалегідь розібрали ще в Крутах.

Коли близько 17 години зібралися усі українські підрозділи, з'ясувалося, що не вистачає однієї чоти студентів, що стояла найближче до станції: у сум'ятті бою в полон потрапив розвідувальний звід (близько 30 осіб). Відступаючи у сутінках, студенти втратили орієнтир та вийшли прямо на станцію Крути, вже зайняту

червоногвардійцями. Червоний командир Єгор Попов, розлючений значними втратами з більшовицького боку (близько 300 осіб), наказав ліквідувати полонених. За свідченнями очевидців, з 27 -ми студентів спочатку знущалися, а потім розстріляли. Учень 7-го класу Григорій Піпський зі Старосамбірщини перед розстрілом перший почав співати « Ще не вмерла Україна», і решта студентів підтримали спів. Після розстрілу місцевим жителям деякий час забороняли ховати тіла померлих.

Існує декілька версій, чому сталися трагічні події під Крутами. У загибелі студентів звинувачували керівництво українських збройних сил, яке кинуло їх напризволяще перед загрозою сильного і небезпечного ворога. Останні розвідки доводять, що командування армії УНР розуміло стратегічну важливість оборони бахмацького напрямку. Туди передбачалося відправити частину Гайдамацького кошу Слобідської України на чолі з Симоном Петлюрою, але ці плани зазнали краху через січневі події у Києві.

Оцінки сучасників. Ось як описує ці події колишній голова Генерального секретаріату Центральної Ради УНР Дмитро Дорошенко:

«Коли з боку Бахмачу і Чернігова рушили на Київ більшовицькі ешелони, уряд не міг послати для відсічі ані єдиної військової частини. Тоді зібрали нашвидкуруч загін зі студентів і гімназистів старших класів і кинули їх - буквально на забій - назустріч прекрасно збройним і численним силам більшовиків. Нещасну молодь довели до станції Крути і висадили тут на «позиції». В той час, коли хлопці (які у більшості не тримали ніколи в руках рушниці) безстрашно виступили проти більшовицьких загонів, що насувалися, начальство їх, група офіцерів, залишилася в потягу і влаштувала тут пиятику у вагонах; більшовики без зусиль розбили загін молоді і погнали його до станції. Побачивши небезпеку, ті, що знаходилися в потягу, поспішили дати сигнал до від'їзду, не залишившись ні на хвилину, щоб захопити з собою когось з бігучих... Шлях на Київ був тепер абсолютно відкритий. Говорять, ініціатива відправлення на видиму загибель декількох сотень нещасної молоді належала військовому міністрові Н. В. Поршу.»

Вшанування пам'яті. Трагічна загибель студентського куреня під Крутами стала символом патріотизму і жертвності у боротьбі за незалежну Україну. Уже в березні 1918 року, після підписання більшовиками Брестської мирної угоди і з поверненням уряду УНР до Києва, за рішенням Центральної Ради від 19 березня 1918 року було вирішено урочисто перепоховати полеглих студентів на Аскольдовій могилі у Києві. Тіла 28[5] вояків-студентів було перевезено до Києва, де відбулася громадська жалоба і поховання. На церемонії виступив Михайло Грушевський, який назвав цей учинок київської молоді героїчним.

Після цього про подвиг молоді під Крутами було забуто на більш ніж 70 років. Натомість, про бій під Крутами завжди пам'ятали українці, які проживали за кордоном. Відзначаючи дату проголошення незалежності України, вони згадували й про крутян. Один із яскравих представників української діаспори – Євген Маланюк, наголошував: «...народ, творячи з якоїсь події легенду – а Крути без сумніву, є й будуть однією з найвеличніших легенд нашої нації, – знає, що він робить. Народна мудрість і національний геній – це найвища земна справедливість – творячи свої легенди і міти, себто підносячи дану історичну подію до височини надісториччя, ніколи – щодо вибору тієї події – не помиляються. Не помилилися вони й у випадку Крут».

У Галичині культ героїв Крут поширився серед пластової молоді, яка у 1926-му створила «Курінь Старших Пластунів ім. Бою під Крутами». Згодом, ініціативу вшанування Героїв Крут перейняло львівське студентство. II Студентська конференція, що відбувалася 1931 року ухвалила «вважати роковини бою під Крутами українським всестудентським святом». Наразі в Києві діє Пластовий курінь ч. 75 імені Героїв бою під Крутами.

Вже наступного року заходи на вшанування крутянців було проведено у Празі та інших містах Європи. Надалі вони стали невід'ємним атрибутом громадського життя українців, особливо молоді. Львівський журнал «Студентський шлях» виступив ініціатором збору матеріалів про вшанування героїського чину.

Протягом десятиріч існували різні суперечливі трактування перебігу подій і кількості загиблих — від кількох до декількох сотень. Наприклад, Павло Тичина присвятив свій вірш «Пам'яті тридцяти», хоча до нашого часу збереглися тільки імена тих, кого було поховано на Аскольдовій могилі.

Інтерес до Крутянської події посилювався під час Другої світової війни, що було пов'язано із боротьбою ОУН та УПА за незалежність

України. Керівництво ОУН та командування УПА приклад Героїв Крут використовувало для патріотичного виховання своїх членів. У 1944-му одне із з'єднань групи (військової округи) «Тютюнник» отримало назву «Крути». Майже у всіх навчальних і виховних програмах для бійців УПА обов'язковим для вивчення був пункт про героїзм молоді під Крутами. В УПА та її запллі була встановлена традиція відзначення пам'яті Героїв Крут як національного свята. В одному із директивних документів командування УПА наголошувалося, що «в дні 29 січня відсвяткувати величаво Свято Крут». Виконавцям доручалося «виробити у вояків святочний настрій, щоб вони глибоко застановилися над значенням цих річниць та назавжди закріпили твердо у своїх серцях».

В Україні відзначення бою під Крутами розпочалися лише напередодні проголошення її незалежності. 29 січня 1991 року з ініціативи Народного руху України, Студентської спілки, інших національно-демократичних організацій в Крутах було встановлено березовий хрест та відбувся перший невеличкий громадський мітинг.

На державному рівні вшанувати пам'ять героїв Крут почали в Україні лише 2004-го. За рік перед цим, у січні 2003-го Леонід Кучма підписав розпорядження «Про вшанування пам'яті героїв Крут». У багатьох містах України почали встановлювати пам'ятні знаки, в школах проводити вечори, присвячені цим подіям.

У період президентства Віктора Ющенка відзначення роковин бою під Крутами перетворилося на масштабну подію. Участь у велелюдних урочистостях брали вищі посадові особи держави, політики, представники громадськості.

Довгий час історія подій під Крутами залишалася поза увагою офіційної історіографії СРСР і обростала міфами і вигадками з обох боків. Починаючи від твердження Муравйова, що він два дні відважно бився під Крутами проти відбірних військ УНР під проводом Петлюри, до збільшення кількості загиблих до 500 людей (або навіть до тисячі в деяких українських емігрантських колах). На правду Муравйову знадобилося два дні, щоби відремонтувати залізницю і зорганізувати свої сили. Щодо точної кількості загиблих, то офіційного підтвердження їхньої кількості ще й досі немає — за свідченням учасників подій

ймовірно вбито було близько 250-300 осіб з українського боку, але відомі імена тільки тих, що потрапили в полон і були поховані на Аскольдовій могилі в Києві.

У радянські часи полегли в Крутах кваліфікувалися як зрадники чи просто замовчувалися. Студентські могили з Аскольдової гори забрали і спочатку розбили на тому місці парк. Пізніше, після Другої Світової Війни тут поховали радянських вояків, полеглих під час визволення Києва. З часу подій уперше про увічнення пам'яті студентів згадали в 1990-х рр., коли Народний Рух України встановив тут дерев'яний хрест.

Від того часу були плани звести більший, постійний монумент у самих Крутах. Тільки 2000 року архітектор Володимир Павленко серйозно почав займатися проектуванням пам'ятника. 2006 року Меморіал пам'яті героїв Крут на залізничній станції Крути нарешті відкрили за участю Президента Віктора Ющенка. Автор меморіалу, Анатолій Гайдамака, представив пам'ятник як насипаний пагорб заввишки 7 метрів, на якому встановлено 10-метрову червону колону. Червона колона мала нагадувати про подібні колони Київського Університету, звідки були більшість студентів під Крутами. Біля підніжжя пагорба побудовано капличку, а поруч із пам'ятником викопано озеро у формі хреста. У 2008 році меморіал доповнили сімома вагонами і відкритою залізничною платформою військового ешелону, які встановлено на рейках по 4 з двох сторін. Однак офіційно його так і не було оформлено, а відтак музей у Крутах, як і Музей УНР у Києві, позбавлений державного фінансування і наразі існує реальна загроза їхнього закриття. Президент України Віктор Ющенко також звернувся до Київського міського голови та депутатів Київради з ініціативою увіковічнити пам'ять героїв Крут у назвах проспектів, площ, вулиць, парків, скверів, станцій Київського метрополітену.

Пам'ятник Героям Крут понівечено вандалами у ніч на 21 травня 2007 р., але згодом ретельно поновлено. На початку 2012 року на місці дерев'яного хреста на Аскольдовій могилі було встановлено справжній пам'ятник крутянцям: виготовлений із дорогого каменя «козацький хрест», у центрі якого висічений тризуб, під яким промовиста і символічна цитата із святого Євангелія – «Найбільша любов – життя покласти за друзів». Показово, що пам'ятник встановили не президенти, урядовці, депутати та інші високопосадовці, які впродовж багатьох років клялися це зробити, а звичайні громадяни.

Джерело: uk.wikipedia.org/wiki

Книги

1. Бій відлунав... /ред.-упоряд. В. О. Рог. – Чернігів : Управління у справах преси та інформації, 2008. – 96 с. – (На відзначення 90-ої річниці трагедії під Крутами).

2. Бій під Крутами в національній пам'яті : зб. документів і матеріалів / Український інститут національної пам'яті ; упоряд.: О. М. Любовець, О. М. Березовський, С. В. Бутко, А. О. Тищенко, І. В. Цимбал. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети». – 2013. – 288 с.

3. Ігор Качуровський : від Крут до «Старої Європи» : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Крути, 16 листопада 2008 р.) /ред. кол : О. Г. Бросаліна, В. О. Сидоренко, М. П. Шкурко (голова) ; Спілка письменників України, Ніжин. Рай. Держ. адмін., Ніжин. Міськрайонна благодійна організація «Благодійний фонд «Ніжен»», Ніжин. Держ. унів. Ім. Миколи Гоголя, Центр гуманітарної співпраці з укр. діаспорою. – Ніжин : Міланік, 2009. – 114 с.

4. Героїка трагедії Крут : [спогади учасників бою під Крутами 29 січня 1918 р., роздуми учасників]. – К. : Україна, 2008. – 460 с.

5. Злочин : зб. /упоряд. П. Кардаш. – Мельбурн : Фортуна, 2003. – 556 с. – Бібліогр.: С. 545.

6. Злочин : зб. /упоряд. П. Кардаш. – 2-е вид. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – 565 с. – Бібліогр.: С. 548.

7. Качуровський Ігор Васильович. Крути мого дитинства : зб. творів /І. В. Качуровський ; Ніжинська міськрайонна благодійна орг., «Благодійний фонд «Ніжен»». – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 140 с.

8. Крути: 29 січня 1918 р. /передм. І. Юхновського ; упоряд. О. Бойко. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2007. – 96 с.

9. Крути: Збірка у пам'ять героїв Крут /упоряд. О. Зінкевич, Н. Зінкевич. – К. : Смолоскип, 2008. – 422 с. – Бібліогр.: С. 377–406.

10. Крути: проблеми державотворення від доби української революції 1917-1921 років до сьогодні : матеріали Всеукраїнської наукової конференції Крути, 29 січня 2009 р. /Чернігів. обл. орг. всеукраїнського т-ва «Просвіта», Ніжинська міськрайонна благодійна орг. «Благодійний фонд «Ніжен»» ; відп. ред. М. Шкурко ; упоряд. В. Чепурний. – Чернігів ; Ніжин : Сіверщина, 2011. – 136 с.

11. Крути: січень 1918 року : документи, матеріали, дослідження, кіносценарій /Історико-культурологічне товариство «Герої Крут» ; упоряд. Я. Д. Гаврилюк. – К. : Просвіта, 2008. – 840 с. : іл.

12. Крути: січень 1918 року : документи, матеріали, дослідження, кіносценарій /Історико-культурологічне товариство «Герої Крут» ; упоряд. Я. Д. Гаврилук. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Просвіта, 2010. – 880 с. : іл.

13. Українська революція 1917–1921 рр.: Подвиг героїв Крут : матеріали наукових читань (24 січня 2008 р.) /Український інститут національної пам'яті, Національна Академія Наук України, Інститут історії України, НДУ ім. Миколи Гоголя. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – 176 с.

Статті із книг

14. Бойко О. Д. Крути (бій під Крутами) / О. Д. Бойко // Довідник з історії України. А–Я /ред. І. Підкова, Р. Шуст. – 2-е вид., доопрац. і допов. – К., 2001. – С. 376–377.

15. Дві українські перемоги : Крути і Берестя 1918 року // Рахманний Р. Роздуми про Україну : вибрані есеї та статті 1945–1990 / Р. Рахманний. – К., 1997. – С. 244–246.

16. Дорошенко Д. [Бій під Крутами] / Д. Дорошенко // Історія України 1917–1923 рр.: в 2 т. – Т. 1 : Доба Центральної Ради – К., 2002. – С. 207–208.

17. Крути // Довідник з історії України : в 3 т. – Т. 2 : (К–П) / ред. І. Підкова, Р. Шуст. – К., 1995. – С. 120–121.

18. Крути // Історія війн і збройних конфліктів в Україні : енцикл. довід. / відп. ред. О. І. Гуржій. – 2004., К. – С. 262–263.

19. Мир з Центральними державами // Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 1993. – С. 98–118.

20. Старицька-Черняхівська Л. Над могилою юнаків-героїв Крут : в 2 ч. / Л. Старицька-Черняхівська // Порадник одумівця. – Ч. 2. – Торонто, 1973. – С. 68–69.

Статті із періодичних видань

21. Антончик Л. Крути – наша слава, наша історія / Л. Антончик // Українська культура. – 2004. – № 1. – С. 4.

22. Астаф'єва М. «Виряджала мати під Крути до бою...» : [про бій під Крутами] / М. Астаф'єва // Комсомольський гарт. – 1991. – 23 лютого (№ 9). – С. 4–5.

23. Астаф'єва М. «Героїв так не судять?» : (Ще раз про Крути). – М. Астаф'єва // Комсомольський гарт. – 1991. – 14 вересня. – С. 6.

24. Багрій Л. Пам'яті героїв Крут / Л. Багрій // Позакласний час. – 2005. – № 23/24. – С. 34–36.

25. Барило А. «На Аскольдовій могилі український цвіт...» : 85 років Крутянської трагедії / А. Барило // Ніжинський вісник. – 2003. – 1 лютого (№ 9). – С. 1.

26. Барило А. Герої духу і жертви політики : 29 січня – День пам'яті героїв Крут / А. Барило // Ніжинський вісник. – 2003. – 25 січня. – С. 1.

27. Битва під Крутами // Музеї України. – 2008. – № 1. – С. 4–5.

28. Божко О. Крути в документальних свідченнях / О. Божко // Київська старовина. – 1996. – № 2/3. – С. 47–52.

29. Бойко О. Д. Бій під Крутами: історія вивчення / О. Д. Бойко // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 43–54.

30. Брезкун М. Крути і навколо них : до 78-ї річниці трагедії / М. Брезкун // Деснянська правда. – 1996. – 23 січня. – С. 4.

31. Брезкун М. Очима січовиків – командуючого і рядового : до 80-річчя бою під Крутами / М. Брезкун // Деснянська правда. – 1998. – 27 січня. – С. 3.

32. Бутко С. Мудрість народу – це вивчення похибок : [про вихід документального фільму «Герої України. Крути. Перша незалежність»] / С. Бутко // Ніжинський вісник. – 2014. – 8 лютого (№ 11/12). – С. 4.

33. Гальченко С. Реквієм : [бій під Крутами] / С. Гальченко // Літературна Україна. – 1991. – 14 листопада (№ 48). – С. 6. : фото.

34. Глембоцька А. Крути, Крути – смолоскип в майбутнє / А. Глембоцька // Наука і суспільство. – 1998. – № 1/2. – С. 18–21.

35. Гончаренко А. Бій під Крутами / А. Гончаренко // Бій під Крутами. – Україна. – 1994. – № 4. – С. 10–13.

36. Горобчук Б. «Смолоскип». Перемога українського духу / Б. Горобчук // Літературна Україна. – 2008. – 14 лютого (№ 6). – С. 1.

37. Гусєва Г. Крути – трагедія і перемога / Г. Гусєва // Вісті. – 2008. – 25 січня (№ 3). – С. 2.

38. Дещинський Л. З історії створення збройних сил Української Народної республіки (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / Л. Дещинський, В. Голубко // Розбудова держави. – 1996. – червень. – № 6. – С. 50–55.

39. До 96-річчя подвигу героїв Крут // Ніжинський вісник. – 2014. – 11 січня (№ 3/4). – С. 2.

40. Дорошкевич В. Незалежність України : нова спроба / В. Дорошкевич, М. Волошин // Літературна Україна. – 1991. – 3 січня (№10). – С. 6.

41. Дурдуківський В. Плач за дітьми : [бій під Крутами] / В. Дурдуківський // Літературна Україна. – 1993. – 28 січня (№ 4). – С. 6.

42. Еткіна І. І. До причин трагедії під Крутами: селянський рух у Чернігвській губернії в жовтні 1917–січні 1918 рр. / І. Еткіна. // Література та культура Полісся : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 48. – С. 126–134.

43. Єфремов С. Дорогою ціною: ясній пам'яті Володимира Шульгина : [бій під Крутами] / С. Єфремов // Літературна Україна. – 1993. – 28 січня (№ 4). – С. 6.

44. Здоров А. «О предании революционному суду...». Михайло Муравйов про витоки українського націонал-комунізму / А. Здоров // Київська старовина. – 2008. – № 6. – С. 147–151.

45. Івченко В. Подвиг під Крутами і міф про «Варяг» / В. Івченко // Науковий світ. – 2006. – № 1. – С. 11–13.

46. Ільєнко І. Подзвін не змовкає : [про події під Крутами] / І. Ільєнко // Дніпро. – 1996. – № 3/4. – С. 79–85.

47. Калитчук М. Л. Волі народної дзвін : [бій під Крутами] / М. Л. Калитчук // Позакласний час. – 2008. – № 12. – С. 27–29.

48. Каліберда Ю. Бій під Крутами за спогадами учасників / Ю. Каліберда // Історія в школах України. – 1997. – № 3. – С. 8–10.

49. Кирилюк В. Ю. День слави і скорботи: 29 січня назавжди вписано в історію боротьби українського народу за власну державність : [вшанування пам'яті героїв Крут] / В. Ю. Кирилюк ; фоторепортаж І. Яіцького // Літературна Україна. – 1999. – № 5/6. – С. 1. : фото.

50. Коваленко О. «Ми рвали одвічні пута...» / О. Коваленко // Київ. – 1994. – № 8/9. – С. 144–148.

51. Ковалець Я. Як спартанці під фермопілами... : [спогади про Крути] / Я. Ковалець // Деснянська правда. – 2014. – 23 січня (№ 3). – С. 2.

52. Кононенко І. Ніжинщина в 1918 р. / І. Кононенко // Радянський Ніжин. – 26 червня. – С. 1.

53. Конончук І. Крути: погляд крізь роки / І. Конончук // Ніжинська старовина. – 2008. – № 6(9). – С. 46–58.

54. Крижанівська Т. Бій під Крутами / Т. Крижанівська // Вісник Книжкової Палати. – 2003. – № 1. – С. 46–47.

55. Крути : пам'ять, біль, пересторога // Сіверщина. – 1996. – 27 січня (№ 5). – С. 1.

56. Кузик В. Відлуння героїки Крутів / Кузик В., Кузик М. // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 1. – С. 90–91.

57. Ландар Н. Крути: уроки історії / Н. Ландар // Альма-матер. – 2008. – січень (№ 5). – С. 2.

58. Лопушинський І. «Віддали життя герої за нашу свободу» : (до 80-річчя трагедії під Крутами) / І Лопушинський // Дивослово. – 1997. – № 12. – С. 36–39.

59. Литвин М. Чорнів, червонів потолочений сніг, день славу писав Україні : [події під Крутами в 1918 р.] / М. Литвин // Слово Просвіти. – 1998. – лютий. – С. 3.

60. Лукасевич Л. Бій, похорон, пам'ять : [події під Крутами] / Л. Лукасевич // Літературна Україна – 1991. – 14 листопада (№ 48). – С. 6.

61. Лукеренко К. Червона калина на білому снігу : [бій під Крутами]. / К. Лукеренко // Україна. – 1992. – № 3. – С. 10–11.

62. Лук'яненко О. «Понад усе вони любили свій коханий край...» : про бій під Крутами / О. Лук'яненко // Альма-матер. – 1993. – березень (№ 3). – С. 2.

63. Максимонько В. Бій під Крутами / В. Максимонько // Ніжинський вісник. – 1993. – 11 лютого (№ 15). – С. 2.

- 64. Маланюк Є. Легендарний подвиг героїв Крут / Є. Маланюк // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 1/2. – С. 50–58.**
- 65. Міщенко І. Безневинно покарані : бувальщина про героїв Крут / І. Міщенко // Українська культура. – 2006. – № 9. – С. 3.**
- 66. «Нас тут триста, як скло, товариства лягло» : [бій під Крутами] // Літературна Україна. – 1993. – 28 січня (№ 4) – С. 6. : фото.**
- 67. Ніковський А. Ронсеваль і Крути / А. Ніковський // Українська літературна газета. – 2012. – 6 квітня (№ 7) – С. 18–19.**
- 68. Обрин С. Нас було тільки триста... : присвячується героям Крут / С. Обрин // Позакласний час. – 2004. – № 23/24. – С. 73–75.**
- 69. Онищенко Н. Пам'ять про Крути / Н. Онищенко // Слово Просвіти. – 2006. – № 6. – С. 6.**
- 70. Онищенко Н. Уроки Крут / Н. Онищенко // Ніжинський вісник. – 2008. – 7 лютого. – С. 1–2.**
- 71. «Пам'яті Героїв Крут» // Деснянська правда. – 2007. – 16 жовтня (№ 117). – С. 10.**
- 72. Пархоменко Л. «Бій відлунав. Жовто-сині знамена затріпотіли на станції знов...» / Л. Пархоменко // Деснянська правда. – 2008. – 5 лютого (№ 14). – С. 1.**
- 73. Пенська І. Віддали життя герої за нашу свободу : до 82-річчя трагедії під Крутами / І. Пенська // Сільська школа України. – 2001. – січень (№ 2). – С. 7–10.**
- 74. Перебіг Крутянського бою // Ніжинський вісник. – 2009. – 29 січня (№ 8). – С. 7.**
- 75. Попович А. Крутість / А. Попович, В. Рогачов // Ніжинський вісник. – 11 лютого. – С. 2.**
- 76. Правдюк О. Крути в літературі і фольклорі (до 75-річчя подвигу Київського студентського куреня Січових Стрільців) / О. Правдюк // Народна творчість та етнографія. – 1993. – (№ 1). – С. 11–19.**
- 77. Просяник І Чи ж навчили нас Крути? / І. Просяник // Сіверщина. – 2007. – 26 січня. – (№ 4). – С. 14.**

- 78. Примушко Н. До 96-ї річниці битви під Крутами / Н. Примушко // Ніжинський вісник. – 25 січня. – (№ 7/8). – С. 3.**
- 79. Рудик М. Ніхто не просив пощади... : до 80-річчя IV Універсалу Центральної ради та бою під Крутами / М. Рудик // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 113–123.**
- 80. Рудик М. На станції Крути височить пагорб слави / М. Рудик // Ніжинський вісник. – 2005. – 29 січня (№ 4). – С. 1.**
- 81. Рудик М. Славні лицарі України / М. Рудик // Вісті. – 2005. – 28 січня (№ 4). – С. 4.**
- 82. Салига Т. Їхня кров і любов : нотатки про героїв Крут та роздуми з приводу / Т. Салига // Літературна Україна. – 2008. – 24 січня. – С. 1, 7.**
- 83. Сергійчук В. Крути як відродження українства / В. Сергійчук // Урядовий кур'єр. – 2010. – 29 січня. – С. 8.**
- 84. Сидоржевський М. Туга за свободою : [до річниці бою під Крутами] / М. Сидоржевський // Літературна Україна. – 2007. – 1 лютого (№ 4). – С. 3.**
- 85. Скальський В. «Крути: проблеми державотворення – від доби української революції 1917–1921 рр. до сьогодні» / В. Скальський // Ніжинський вісник. – 2009. – 5 лютого (№ 9). – С. 2.**
- 86. Скрипник А. По кому подзвін? : правда про трагедію Крутів / А. Скрипник // Літературна Україна. – 1991. – 14 листопада (№ 48). – С. 6.: фото.**
- 87. Скуба В. «В історичній перспективі Герої Крут перемогли»: Сергій Бутко – про потребу розуміти контексти – напередодні 93-ї річниці битви / В. Скуба // День. – 2011. – 27 січня. – С. 1, 4.**
- 88. Старицька-Черняхівська Л. Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами : слово в часі похоронів героїв Крут, виголошене 19-го березня 1918 року в Києві / Л. Старицька-Черняхівська // Історія в середніх і вищих навчальних закладах України. – 2005. – № 11/12. – С. 15–16.**
- 89. Старицька-Черняхівська Л. Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами : слово в часі похоронів героїв Крут, виголошене 19-го березня 1918 року в Києві / Л. Старицька-Черняхівська // Літературна Україна. – 1993. – 28 січня (№4). – С. 6 : фото.**
- 90. Степанченко О. «Ми не схиляли сонячне знамено...» : літературно-музичні композиції, присвячені героям Крут / О. Степанченко // Дивослово. – 2013. – № 1. – С. 26–30.**

91. Ткаченко І. «Кривавляться рани Крут...» : [про учасника боїв під Крутами Григорія Піпського] / І. Ткаченко // Дзвін. – 2002. – № 1. – С. 120–127.

92. Ткаченко І. «Їх подвиг – то клич господній, а не просто жертковий жест» : [про героїв Крут] / І. Ткаченко // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 148–152.

93. Турчин О. Незгасима слава героїв Крут / О. Турчин // Вісті. – 2004. – 23 січня (№ 4). – С. 5.

94. Тютюнник Є. Крути – це символ любові до Вітчизни / Є. Тютюнник // Урядовий кур'єр. – 2014. – 29 січня (№ 17). – С. 1, 4.

95. Удовиченко О. Перша боротьба за Київ (1917–1918) : спогади / О. Удовиченко // Архіви України. – 1992. – №1/3. – С. 55–61.

96. Шалівська З. Конотопці в бою під Крутами : до 90-річчя подвигу / З. Шалівська // Слова Просвіти. – 2008. – 24 січня (№ 4). – С. 3.

97. Шевченко В. М. Якщо вже правда, то до кінця : [про події в Крутах 1918 р.] / В. М. Шевченко // Комсомольський гарт. – 1991. – 23 лютого (№ 9). – С. 5.

98. Шершель Л. «Любов і пам'ять не можна розстріляти...» : 29 січня – 90-та річниця подвигу героїв Крут / Л. Шершель // Ніжинський вісник. – 2008. – 26 січня (№ 7). – С. 2.

99. Яворський І. Крути : дотик болю / І. Яворський // Літературна Україна. – 2013. – 31 січня (№ 5). – С. 14.

100. Яремчук А. Немеркнучі Крути / А. Яремчук // Українська культура. – 2006. – № 5/6. – С. 24–25.

Художні твори

- 101. Пилипчук О. А. Дорога на Крути : балада /**О. А. Пилипчук. – Кременчук : Про-Графіка, 2011. – 12 с.
- 102. На Аскольдовій могилі – український цвіт (Слово поетів про Крути) //** Салига Т. Ю. Високе світло : літературно-критичні студії / Т. Ю. Салига. – Львів ; Мюнхен, 1994. – С. 242–269.
- 103. Слово про Крути (триптих) : [вірш] //** Ющенко О. Гомери України / О. Ющенко. – К, 1997. – С. 243–245.
- 104. Янів В. Бій під Крутами : [вірш] /** В. Янів // Календар-альманах Нового Шляху. – Торонто, 1993. – січень. – С. 40–41.
- 105. Біль мого народу : (вірші та балади про Крути) //** Позакласний час. – 2006. - № 23/24. – С. 23–24.
- 106. Крути – смолоскип у майбутнє : добірка поезій про Крути //** Літературна Україна. – 2008. – 11 лютого (№ 6). – С. 5.
- 107. Письменний В. Бій під Крутами [вірш] /** В. Письменний // Освіта. – 1995. – 1 лютого (№ 4). – С. 1.
- 108. Салига Т. «...На Аскольдовій могилі – український цвіт...» : героїчна поема про Крути /** Т. Салига // Дзвін. – 1993. – № 2/3. – С. 158–166.
- 109. Стефанович О. Крути : [вірш] /** О. Стефанович // Літературна Україна. – 1993. – 28 січня (№ 4). – С. 6.
- 110. Тичина П. Пам'яті тридцяти : [вірш] /** П. Тичина // Ніжинський вісник. – 1993. – 11 лютого (№ 15). – С. 2 .

Іменний покажчик

- Антончик Л. 21
Астаф'єва М. 22, 23
Багрій Л. 24
Барило А. 25, 26
Березовський О. М. 2
Божко О. 28
Бойко О. Д. 8, 14, 29
Брезкун М. 30, 31
Бросаліна О. Г. 3
Бутко С. В. 2, 32, 87
Волошин М. 40
Гаврилюк Я. Д. 11, 12
Гальченко С. 33
Глембоцька А. 34
Голубко В. 38
Гончаренко А. 35
Горобчук Б. 36
Гуржій О. І. 18
Гусєва Г. 37
Дещинський Л. 38
Дорошенко Д. 16
Дорошкевич В. 40
Дурдуківський В. 41
Еткіна І. І. 42
Єфремов С. 43
Здоров А. 44
Зінкевич Н. 9
Зінкевич О. 9
Івченко В. 45
Ільєнко І. 46
Калитчук М. Л. 47
Каліберда Ю. 48
Кардаш П. 5, 6
Качуровський І. 3, 7
Кирилюк В. Ю. 49
Коваленко О. 50
Ковалець Я. 51
Кононенко І. 52
Конончук І. 53
Крижанівська Т. 54
Кузик В. 56
Кузик М. 56
Ландар Н. 57
Литвин М. 59
Лопушинський І. 58
Лукаsevич Л. 60
Лукеренко К. 61
Лук'яненко О. 62
Любовець О. М. 2
Максимонько В. 63
Маланюк Є. 64
Міщенко І. 65
Муравйов М. 44
Нагаєвський І. 19
Ніковський А. 67
Обрин С. 68
Онищенко Н. 69, 70
Пархоменко Л. 72
Пенська І. 73
Пилипчук О. А. 101
Письменний В. 107
Підкова І. 14, 17
Піпський Г. 91
Попович А. 75
Правдюк О. 76
Примушко Н. 78
Просяник І. 77
Рахманний Р. 15
Рог В. О. 1
Рогачев В. 75
Рудик М. 79, 80, 81
Салига Т. Ю. 82, 102, 108
Сергійчук В. 83
Сидоренко В. О. 3
Сидоржевський М. 84
Скальський В. 85
Скрипник А. 86
Скуба В. 87
Старицька-Черніхівська Л. 20, 88, 89
Степанченко О. 90
Стефанович О. 109
Тичина П. 110
Тищенко А. О. 2
Ткаченко І. 91, 92
Турчин О. 93

Тютюнник Є. 94
Удовиченко О. 95
Цимбал І. В. 2
Чепурний В. 10
Шалівська З. 96
Шевченко В. М. 97
Шершель Л. 98
Шкурко М. П. 3, 10
Шульгін В. 43
Шуст Р. 14, 17

Юхновський І. 8
Ющенко О. 103
Яворський І. 99
Яіцький І. 49
Янів В. 104
Яремчук А. 100

Бій під Крутами. Фото з обкладинки книги «Крути. Січень 1918 року»

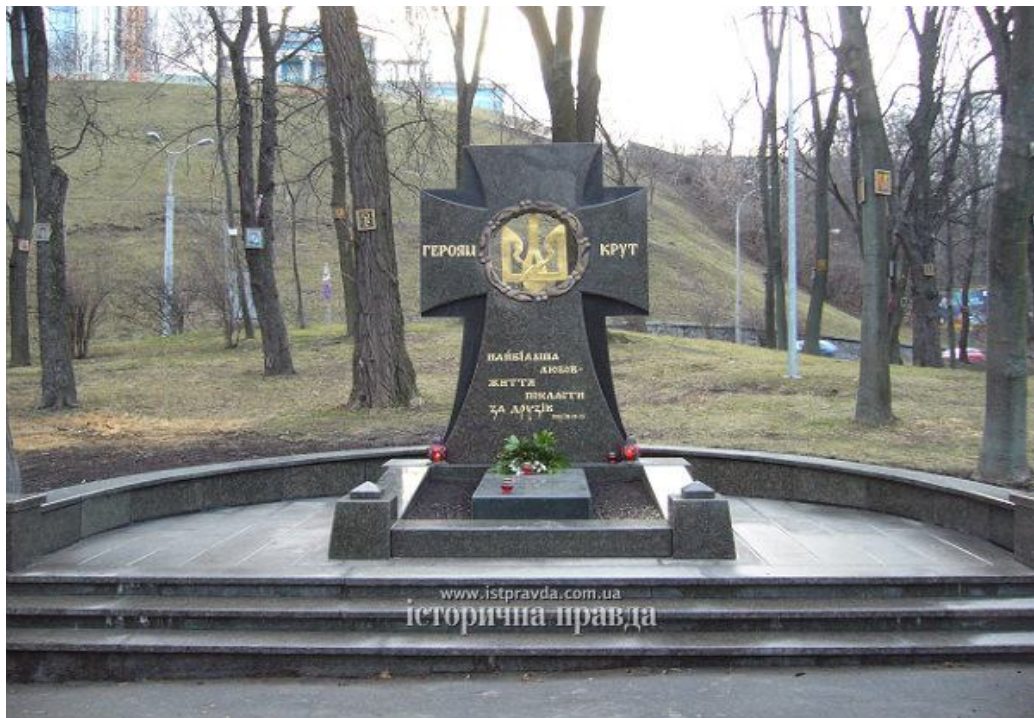
Леонід Парфецький. Бій під Крутами. Акварель

Перепоховання загиблих під Крутами на Аскольдовій могилі.

**Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут»
Станція Крути. Символічна могила (ліворуч) і сучасний меморіал загиблим студентам у
вигляді колони Червоного корпусу Київського університету. Фото: city.zt.ua**

Пам'ятник на Аскольдовій могилі у Києві

Всередині вагону-музею. Фото: "Високий вал"

Зміст

Від упорядників.....	3
Бій під Крутами	4
Книги.....	10
Статті із книг.....	11
Статті із періодичних видань.....	12
Художні твори.....	18
Іменний покажчик.....	19
Ілюстрації	

Науково-бібліографічне видання

**Слава народжена у вогні
(до дня вшанування пам'яті Героїв Крут)**

Бібліографічний покажчик

Відповідальний за випуск та автор вступної статті

Морозов Олександр Сергійович

Упорядники:

Кільдіватова Ольга Дмитрівна

Рожок Юлія Іванівна

